

UOT 599.4

ARZU MƏMMƏDOV

**NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ GƏMİRİCİLƏR
(RODENTIA) FAUNASI**

*Naxçıvan Muxtar Respublikasının gəmiricilər (Rodentia) faunasına aid ətraflı tədqiqat işləri sayca az və qeyri-kafidir. Ədəbiyyat materiallarının araşdırılması nəticəsində Naxçıvan MR-də 1 dəstə, 7 fəsilə, 24 növün yayıldığı müəyyən edilmişdir ki, bu da ərazidə yayılmış digər məməli növlərin 34,8%-ni təşkil edir. Məqalədə ərazidə yayılmış növlərin sisteməlik təsnifatı verilmişdir. IUCN-ə görə, bölgədə yayılmış Dalinin qum siçanı – *Meriones dahli* – EN, Kiçik Asiya (*Villiams*) ərəbdovşanı – *Allactaga williamsi* və Kiçik Asiya siçancığı – *Mesocricetus brandti* NT kateqoriyalarına daxil olmaqla təhlükə altındadır.*

*Verilmiş spektrdən də göründüyü kimi, ərazidə yayılmış növlərin çoxu quru heyvanlardır. Quru növləri xaricində su ekosisteminə yayılmış növlər isə su samuru – *Lutra lutra* və su siçovuludur – *Arvicola (terrestris) amphibius*.*

Açar sözlər: *Naxçıvan Muxtar Respublikası, mühafizə, məməli növləri, Rodentia, Sorex volnuchini, ekosistem, quru növləri.*

Giriş. Gəmiricilər məməlilər sinfinin ən çox növünü əhatə edən dəstəsidir. Bir çox gəmirici növü insanları və digər heyvanları vəba, tif və tulyaremiya kimi xəstəliklərə yoluxdurur [7]. Bəzi növlər anbarda saxlanılan məhsullara, bağ və tarla bitkilərinə də zərər verirlər [4]. Gəmirici növlərinin dəqiq yayılma sahələrini müəyyənləşdirmək insan sağlamlığı üçün çox vacibdir. Bundan əlavə, bir çox ilan, quş və məməli növləri qida kimi gəmirici heyvan növlərinə üstünlük verirlər. Bu baxımdan gəmiricilər təbiətdə vacib qida mənbəyini təşkil edirlər.

Bitkilər ilə qidalanan gəmirici növləri daima kənd təsərrüfatı zərərvericiləri kimi qiymətləndirilmişdir. Bu baxımdan gəmiricilərin məhv edilməsi üçün əkinçilik sahələrində kimyəvi preparatlardan istifadə edilir ki, bu da qida zənciri vasitəsi ilə quşlar və digər məməliləri məhv etməklə insanlara da zərər verir [5, 6, 7]. Gəmiricilərə qarşı mübarizədə təbiətə zərər vermədən onların növünü, biologiyasını və yayılma ərazilərini müəyyən etmək çox vacibdir.

Ədəbiyyat icmalı. Naxçıvan Muxtar Respublikasının müxtəlif geoloji quruluşa malik olması fərqli iqlim şərtlərinin əmələ gəlməsinə və olduqca zəngin bir bioloji müxtəlifliyin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu zəngin bioloji müxtəliflik gəmiricilər faunasına da öz təsirini göstərmişdir. Muxtar respublikanın təbiətinin bu zənginliyinə baxmayaraq, *Rodentia* dəstəsinin növlərinə aid məlumatlar çox azdır.

Muxtar respublikanın gəmiricilər faunası ilə bağlı tədqiqat işləri haqqında məlumatlar İ.K.Rəhmətulina, N.K.Vereşaqin, Q.N.Quliyev, A.M.Ələkbərov və b. əsərlərində öz əksini tapmışdır [4, 181-182; 5, s. 145; 8, s. 700; 10, s. 623; 11 s. 270-275].

Eksperimental hissə. Ədəbiyyat məlumatlarından məlum olmuşdur ki, ərazidə *Rodentia* dəstəsi 7 fəsilə, 15 cins və 24 növle təmsil olunur. Bu növlərin sisteməlik təsnifatının verilməsində Corbet (1978), Wilson və Reeder (1993) materiallarından istifadə olunmuşdur [9, s. 267-271; 23, s. 273]. Növlərin Azərbaycanca adları isə Azərbaycan faunasının taksonomik spektri (Onurğalılar) kitabından götürülmüşdür [1, s. 475-520; 2, s. 112-119; 6, s. 922; 7, s. 142].

Naxçıvan Muxtar Respublikasında yayılmış gəmirici növlərinin sisteməlik strukturu

Sınıf: Məməlilər – *Mammalia*

Ordo: Gəmiricilər – *Rodentia* Bowdich, 1821

- Familia: Tirəndazlar – *Hystriidae* Burnet, 1830
 Genus: Tirəndaz – *Hystrix* Linnaeus, 1758
 Hind tirəndazı – *Hystrix indica* Kerr, 1792 – LC
 Familia: Qunduzlar *Myocastoridae* Miller et Gidley, 1918
 Genus: Qunduz – *Myocastor* Kerr, 1792
 Bataqlıq qunduzu – *Myocastor coypus* Molina, 1782 – LC
 Familia: Süleysinlər – *Gliridae* Thomas, 1897
 Genus: Meşə süleysini – *Dryomys* Thomas, 1906
 Meşə süleysini – *Dryomys nitedula* Pallas, 1778 – LC
 Familia: Ərəbdovşanları – *Dipodidae* Waterhouse, 1842
 Genus: Ərəbdovşanı – *Allactaga* Cuvier, 1836
 Kiçik Asiya ərəbdovşanı – *Allactaga euphratica* Tom., 1881 – NT
 Kiçik ərəbdovşanı – *Allactaga elater* Licht., 1825 – LC
 Familia: Siçovullar – *Muridae* Illiger, 1811
 Genus: Siçovul – *Rattus* Fischer de Waldheim, 1803
 Qara siçovul – *Rattus rattus* L., 1758 – LC
 Boz siçovul – *R. norvegicus* Berk., 1769 – LC
 Genus: Siçan – *Mus* Linnaeus, 1758
 Ev siçanı – *Mus musculus* L., 1758 – LC
 Genus: Meşə siçanı – *Sylvaemus* Ognev, 1924
 Qafqaz meşə siçanı – *S. ponticus* Sviridenko, 1936 – LC
 Kiçik meşə siçanı – *S. uralensis* Pallas, 1811
 Sarıqarın meşə siçanı – *S. witherbyi* Thomas, 1902 – LC
 Genus: Qum siçanı – *Meriones* Illiger, 1811
 Kiçik Asiya qum siçanı – *Meriones tristrami* Thomas, 1892 – LC
 İran qum siçanı – *Meriones persicus* Blanford, 1875 – LC
 Vinqradov qum siçanı – *Meriones vinogradovi* Heptner, 1931 – LC
 Dalinin qum siçanı – *Meriones dahli* Schidlovsky, 1962 – EN
 Familia: Dağ siçancıqları – *Calomyscidae* Vorontsov & Potapova, 1979
 Genus: Dağ siçancığı – *Calomyscus* Thomas, 1905
 Kəsəyən dağ siçancığı – *Calomyscus urartensis* Vorontsov et Kartavtseva, Potapova, 1979 – LC
 Familia: Siçancıqlar – *Cricetidae* Fischer Von Waldeheym, 1817
 Genus: Boz siçancıq – *Cricetulus* Milne-Edwards, 1867
 Adi boz siçancıq – *Cricetulus migratorius* Pallas, 1773 – LC
 Genus: Ortaboy siçancıq – *Mesocricetus* Nehring, 1898
 Kiçik-Asiya siçancığı – *Mesocricetus brandti* Nehring, 1898 – NT
 Genus: Korca – *Ellobius* Fischer, 1814
 Dağ korçası – *Ellobius (Afghanomys) lutescens* Thomas, 1897 – LC
 Genus: Su siçovulu – *Arvicola* Lacepede, 1801
 Su siçovulu – *Arvicola (terrestris) amphibius* L., 1758 – LC
 Genus: Çöl siçanı – *Microtus* Schrank, 1798
 Qafqaz kol siçanı – *Microtus majori* Thomas, 1906 – LC
 İctimai çöl siçanı – *Microtus socialis* Pallas, 1773 LC
 Adi çöl siçanı – *Microtus arvalis* Pallas, 1779 (*Syn. M. obscurus* Eversmann, 1841) LC
 Genus: Qar siçanı – *Chionomys* Miller, 1908

Avropa qar siçanı – *Chionomys nivalis* Martins, 1842 – LC

Nəticələrin müzakirəsi. Naxçıvan Muxtar Respublika ərazisində *Rodentia* dəstəsinə aid 24 növ ərazidə yayılmış digər məməli növlərinin 34,8%-ni təşkil edir (*Insectivora* 11,6%, *Chiroptera* 23,2%, *Lagomorpha* 1,4%, *Carnivora* 24,6% və *Artiodactyla* 4,36%).

IUCN-ə görə, bölgədə yayılmış Dalinin qum siçanı – *Meriones dahli* EN, Kiçik Asiya (*Villiams*) ərəbdovşanı – *Allactaga williamsi* və Kiçik Asiya siçancığı – *Mesocricetus brandti* NT kateqoriyalarına daxil olmaqla təhlükə altındadır.

Ümumi verilmiş spektrdən göründüyü kimi, ərazidə yayılmış növlərin çoxu quru heyvanlardır. Quru növləri xaricində su ekosisteminə yayılmış növlər isə *Lutra lutra* - su samuru və *Arvicola (terrestris) amphibius* – su siçovuludur.

Şahbuz Dövlət Təbiət Qoruğunun əməkdaşları tərəfindən 2 ədəd su samuru müəyyən edilmişdir ki, bunlardan da biri ölmüş vəziyyətdə götürülərək muzey materialı formasına gətirilmişdir. Su samuru (*Lutra lutra*) təmiz su ekosisteminə indikator növ olduğu üçün əldə edilən məlumatlar bioloji və ekoloji tədqiqatların və mühafizə işlərinin təşkilində əhəmiyyəti böyükdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın heyvanlar aləmi: 3 cildə, III c.: Onurğalılar / Red. hey. sədri M.Ə. Musayev. Bakı: Elm, 2004, 619 s.
2. Azərbaycan faunasının taksonomik spektri: Onurğalılar / Red. hey. sədri İ.E. Əhmədov. Bakı: Elm və təhsil, 2020, 143 s.
3. Musayev M.Ə., Quliyev S.M., Rəhmətulina İ.K., Quliyev Q.N. Azərbaycanda məməlilər faunasının ekoloji təhlükəsizliyinə dair aktual problemlər (*Mammalia*) // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, Bakı, 2010, s. 919-923.
4. Quliyev Q.N. Naxçıvan ərazisində yayılmış Kiçik Asiya (*Meriones tristrami* Tomas, 1892), İran (*M. persicus* Blanford, 1875), Vınogradov (*M. vınogradovi* Heptner, 1931) qum siçanlarının karioloji xüsusiyyətləri (*Rodentia, Gerbillinae*) // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təbiət və Texniki elmlər seriyası, 2009, s. 179-183.
5. Rəhmətulina İ.K., Quliyev S.M., Quliyev Q.N. və b. Müasir ekoloji şəraitdə məməlilər faunasının əsas problemləri / Akademik Həsən Əliyev və Azərbaycanda ekologiya elmi. Az. Resp. Ekologiya elmi və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. Bakı: Çarşıoğlu, 2007, s. 140-143.
6. Demirsoy A. Yaşamanın temel kuralları. Omurgalılar. Amniyota (Sürünənlər, Kuşlar və Məməlilər). Ankara: Meteksan, 2003, 941 s.
7. Kuru M. Omurgalı hayvanlar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1987, Atatürk Üniversitesi yayınları, № 646, http://www.akyaka.org/otter/bilgi_tr/antalya1999
8. Верещагин Н.К. Млекопитающие Кавказа. Москва-Ленинград, 1959, 703 с.
9. Cole F.R., Reeder D.M., Wilson D.E. A synopsis of distribution patterns and conservation of mammal species // Journal of Mammalogy, 1994, № 75, pp. 266-276.
10. Corbet G. B. The Mammals of the Palearctic Region. Taxonomic Review / British Museum (Nat. Hist.). London and Ithaca: Cornell Univ. Press, 1978, (NY), vii+314 pp., p. 656.
11. Wilson D.E., Reeder, D.-A.M. Mammal species of the world. A taxonomic and geographic reference. 2nd edition, Washington: Smithsonian Institution Press, 1994, № 75, pp. 266-276.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: yarasa65@mail.ru

Arzu Mammadov**FAUNA OF RODENTS (*RODENTIA*) OF THE NAKHCHIVAN
AUTONOMOUS REPUBLIC**

Materials related to the rodent fauna of the autonomous republic have been investigated. According to the literature, Rodentia group is represented by 24 species of 7 families, which is made up 34,8% of the other mammal species in the area. Of the families, Muridae by 3 genera 10 species and Cricetidae by 5 genera 8 species are the largest families. 22 species are dry and 2 are wetland species. According to the IUCN, *Meriones dahli* (EN), *Allactaga williamsi* and *Mesocricetus brandti* (NT) are endangered species of the area.

Keywords: *Nakhchivan Autonomous Republic, protection, species of mammals, Rodentia, Sorex volnuchini, ecosystem, terrestrial species.*

Арзу Мамедов**ФАУНА ГРЫЗУНОВ (*RODENTIA*) НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

Исследованы материалы, относящиеся к фауне грызунов Автономной Республики. Согласно литературным данным, фауна Rodentia представлена 24 видами, относящимися к 7 семействам, что составляет 34,8% от других видов млекопитающих в этом регионе. Семейство крыс – *Muridae* (3 рода, 10 видов) и хомяков – *Cricetidae* (5 родов, 8 видов) являются самыми крупными семействами. 22 вида – наземные и 2 вида – водно-болотные животные. По данным IUCN, распространенные в регионе песчанка Даля – *Meriones dahli* (EN), малоазиатский тушканчик – *Allactaga williamsi* и хомяк Брандта – *Mesocricetus brandti* (NT) находятся под угрозой исчезновения.

Ключевые слова: *Нахчыванская Автономная Республика, охрана, виды млекопитающих, Rodentia, Sorex volnuchini, экосистема, наземные виды.*

(AMEA-nın müxbir üzvü İlham Ələkbərov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant: 24.05.2020
Son variant: 08.06.2020